

Pavle Goranović

Panorama sodobne črnogorske literature

1.

V množici nejasnih pojavov, ki jih proizvajata črnogorska kultura in v splošnem črnogorska družba, je za literaturo rezerviran zares poseben kotichek. Glede na to, da sploh ni prevajana, črnogorska literatura za svet pravzaprav ne obstaja. Oropana osnovnih modelov komunikacije je bila na nek način dolgo samozadostna: o naši literaturi vejo tako v svetu kot doma zelo malo ali nič.

Tudi danes črnogorska družba rešuje probleme, ki so v drugih okoljih davna preteklost. To se nedvomno odraža tudi v sami kulturi, predvsem v literaturi. Na začetku novega tisočletja Črna gora še zmeraj ne premore niti ene sistematizacije lastne literature – precedens, vreden interpretacije. Literarna kritika in teorija še zmeraj temeljita na posamičnih aktivnostih tukajšnjih kulturnih delavcev. Z zgodovino nacionalne literature se katedre in inštituti za književnost ne ukvarjajo. Tako mnogo ključnih stvari ni preseglo okvira infrastrukture, ponekod pa manjka celo literarna infrastruktura sama.

Problemi znotraj označenega prostora so seveda neločljivo povezani z boleznimi družbe, mnoge pa tudi ravno te generirajo. Usoda črnogorske knjige je, da je neprebrana, in nič čudnega ni, da na primer na področju prezentacije sodobne črnogorske literature v svetu ni storjenega skoraj nič. Usoda malega naroda je usoda male književnosti!

2.

Črnogorska literatura se ni razvijala kot druge evropske književnosti. Še več, način njenega oblikovanja ni niti blizu tistemu, kar se je dogajalo v sosedstvu – gotovo tudi zaradi

burne preteklosti, ki ji v evropskem prostoru ne najdemo primerjave. Zdi se, da črnogorska literatura, ki je med južnoslovanskimi književnostmi posebnost in prepolna paradoksov, na zunaj anonimna, znotraj pa pogosto glorificirana, še čaka na svojo kontekstualizacijo. Kljub temu, da njene korenine segajo globoko v preteklost, bi težko govorili o logičnih nadaljevanjih zgodovinskih izhodišč.

Odnos do dediščine je v Črni gori zelo specifičen in zdi se, da se je to močno odražalo v literaturi. Po *Eliotu* "je obstoj literarne kreativnosti pri nekem narodu v vzdrževanju nezavednega ravnotežja med tradicijo v širšem smislu – tako rekoč kolektivno posebnostjo, ustvarjeno v literaturi preteklih obdobj – in originalnostjo živečega naraščaja."¹ Tako relacijo je z današnje perspektive skoraj nemogoče vzpostaviti, a ob nastajanju pričujoče *panorame* smo želeli pokazati razloge za to, in zakaj je nujno potrebno novo razumevanje, pa tudi določeno prevrednotenje tradicije.

Skoraj tisočletna državna kontinuiteta ni usklajena z dogajanjem znotraj sfere pisane besede. Črna gora, dežela zares bogate in multikulturne dediščine, je doživela različne vplive. In spet, od *Slavorom Regnuma* Popa Dukljanina iz 12. stoletja do danes so to območje obšle številne literarne struje in epohe. Kljub tako rekoč edinstvenemu geografsko-političnemu položaju in prepletanju številnih kultur.

Spomnimo se tudi tega, da je v črnogorski prestolnici, na Cetinju, prav takrat, ko je bila odkrita Amerika, začela delovati prva južnoslovanska tiskarna. Vplivi so prihajali z različnih strani. Pozneje, od 16. do 18. stoletja, so se v črnogorskem primorju pojavljali pisci, ki so ustvarjali za to obdobje tipična dela, a v italijanskem in latinskem jeziku. Prav tako najbrž nobena država ni imela toliko pišočih vladarjev – ob nastajanju bogatega ustnega izročila ustvarja sveti Peter Cetinjski epistolarno literaturo. Prelomnega pomena pa je pojav slavnega epa *Gorski venec* Petra II Petrovića Njegoša. Tukajšnje ustvarjanje je do današnjega dne v senci tega dela in te nedvomno velikanske figure v črnogorski literaturi, ki zahteva spretnejše prevzemanje.

Žal lahko za cele generacije Črnogorcev (rečimo za še enega vladarja – pisca kralja Nikolo in njegove sodobnike), pa tudi za sedanjost rečemo, da njihovo sprejemanje Njegoševega epa kaže na nedoraslost in nevarno zaostajanje za aktualnimi gibanji v svetu. Rezultat je poguben – ne le, da se ni pojavila vsaj nekoliko močnejša figura, ampak so mu sledili številni epigoni in celo današnja produkcija je v veliki meri obremenjena z epskimi matricami. Diskontinuiteto predstavljajo pripadniki tako imenovane socialne literature, ki se pojavlja med obema vojnama. A absurdi se nadaljujejo: prvi črnogorski roman je pravzaprav nastal šele leta 1933 (*Nevidbog* Rista Ratkovića, morda celo prvega modernega pesnika v Črni gori).

Povojno literaturo sta zlasti opredeljevali socialna obarvanost in angažiranost, zaznamovani s tedanjim kulturnim kontekstom. Tudi najbolj nadarjeni

¹ "Kaj je klasik?"

pisci so podlegli smernicam, predpisanim v času socialistične Jugoslavije. Povojno pisanje, mestoma sterilno in le redko incidentno, je bilo večinoma skladno z dominantnim kulturnim ozračjem, a zahvaljujoč delom nekaterih piscev vsaj za stopnjo enakopravnejše drugim literaturam tedanje države. Druga povojna generacija, ustvarjalno izoblikovana v obdobju polne zrelosti druge Jugoslavije, se odmika od uniformnosti in se vse bolj naslanja tudi na tuje izkušnje.

Kljub vsemu je videti, da lahko ključni preobrat – seveda ne po naključju – umestimo v devetdeseta leta prejšnjega stoletja; v čas največjega moralnega padca Črne gore in grožnje z izgubo identitete, a po drugi strani tudi postopne nacionalne streznitve. Ob že registriranih konstituantah se pojavlja generacija mladih piscev, ki za to okolje nimajo značilnih kompleksov, hkrati pa prihaja do preverjanja poetik piscev preostalih generacij. Bolj so pripadniki današnjih literarnih krogov v Črni gori usmerjeni na dogajanja v svetovni literaturi, bolj kritičen je njihov odnos do tradicije. Črnogorska literatura se mora končno oblikovati, najti svoje mesto in preveriti samo sebe. In prav to tendenco želim predstaviti v pričujoči *panorami*.

3.

Pred vami je prvi pregled črnogorske literature v slovenščini, nastal predvsem zahvaljujoč sodelovanju časopisov ARS in Sodobnost ter prizadevanju gospoda Evalda Flisarja. Naj poudarim, da namen *panorame* nikakor ni antologijsko kanoniziranje naše literarne scene, ampak slovenskemu bralstvu prikazati specifično črnogorsko literarno izkušnjo in predstaviti najbolj impozantne odseve neke literarne produkcije. Ta pregled je eno od mogočih ogledal sodobne Črne gore, izbor torej nima vrednostnega, ampak bolj informativni značaj. Kot takega ga je treba tudi brati; presek tega fenomena je lahko v vsakem trenutku drugačen. Poleg tega bo vsak naslednji pregled, v črnogorskem ali katerem od tujih jezikov, narejen z vsaj majhno mero sproščenosti.

Splošno gledano teži črnogorska književnost k umestitvi v nek širši kontekst. Iskanje samodefiniranosti, a tudi sorodnosti z regionalnimi in evropskimi literarnimi tokovi, je vse bolj očitno. In prav zato je osnovni namen te *panorame* predstavitev tovrstnih agensov in iskati jih v vseh generacijah črnogorskih piscev in v vseh literarnih oblikah. Poleg tega so izbrana bolj komunikativna besedila z vsebinsko bolj univerzalnim značajem, hkrati pa je bilo nujno zajeti ustvarjanje najdejavnějšíh avtorjev, tistih, ki postopoma izrisujejo topografijo tukajšnje sodobne literature. Nedvomno je za velik delež dragocenih besedil zmanjkalo prostora, a ker gre za fotografsko predstavitev, smo se morali omejiti na določeno število avtorjev in njihovih reprezentativnih del. Poleg tega nas Roland Barthes uči, da ni niti objektivnega niti nevtralnega besedila. In iskati tak pregled ali panoramo bi bilo prav tako zaman, kajne?

Pri nas je tudi literarna scena obremenjena z borbo, tako za nacionalno kot kulturno identiteto. V tem smislu velja poudariti, da se je kontroverzna kriza

“dvojne identitete” Črnogorcev morala prenesti tudi v literarno sfero. Posledica takih družbeno-zgodovinskih okoliščin je dejstvo, da so se mnogi iz črnogorskega duhovnega prostora vznikli pisci uveljavili v drugih okoljih in je vsled tega njihovo ustvarjanje del korpusa drugih literatur. Od te realnosti ni potrebno bežati, tako stanje že desetletja pogojuje tudi dejstvo, da so v vrhu srbske literature pisci črnogorskega porekla. Ker se nismo namerili arbitrirati v zvezi s tem vprašanjem, povzemamo samo dela tistih avtorjev, ki zunaj Črne gore ustvarjajo z zavestjo o pripadnosti tukajšnji tradiciji. Mimogrede – opisani fenomen ni črnogorska ekskluzivnost, določene sorodnosti lahko najdemo zlasti v ukrajinski, pa tudi v irski in katalonski literaturi.

Ena od osnovnih idej je bila predstaviti nekatere aktualne poetične in idejne posebnosti črnogorske literature. Zanimivo je, da je prišlo do preobrata v zadnjih letih, ko opažamo precejšnje oddaljevanje od izpovednega anahronizma. Zdi se, da črnogorska literatura, podobno kot je slovenska doživela razcvet po uradnem odhodu iz nekoč enotnega državnega okvira, v zadnjem času spreminja posamezne usmeritve, se zoperstavlja skoraj pregovorni frustriranosti in teži k zaokroženju duhovne entitete. Težavno postaja oporekati neki celoti, ki diha v črnogorskem jezikovnem prostoru in znotraj katere prepoznavamo poetske ideologije, sorodne z nekaterimi širšimi gibanji v literarnem kozmosu. V pričujoči *panorami* boste naleteli na raznovrstne poetske opredelitve, skušali smo jih najti v vseh literarnih zvrsteh.

In še: strani, ki sledijo, smo nanizali z zavestjo o mogočih metodoloških spodrseljajih, a temu navkljub je sestavljena podoba v mnogočem posnetek stanja na črnogorskem literarnem zemljevidu. Zastopani so avtorji in besedila, ki predstavljajo magistrale te literature. Poleg tega smo težili tudi k prikazu nekaterih povsem novih tendenc, pa tudi osamljenih umetniških “izgredov”, novih imen in malo branih del.

Naša književnost je, kot rečeno, zaradi specifičnega razvoja in procesa oblikovanja, pa tudi posebnega zgodovinskega in družbenega konteksta, “pre-spala” celo ključne literarne usmeritve in kulturne vzorce. Način konstituiranja obravnavanega fenomena nas navaja k temu, da bralca nedvoumno opozorimo na odsotnost kontinuitete na tem območju. Črnogorska literatura v preteklosti ni imela kolosalnih protagonistov v vodilnih evropskih literarnih strujah in prav tako ni steklo naravno nadaljevanje literarnih tradicij.

Zastopani avtorji so se s svojo besedo uresničevali in udejanili v treh različnih državno-pravnih okvirih, v nedefiniranih in nasilno poenotenih kulturnih prostorih. Tako je tudi danes, v trenutku, ko Črna gora pričakuje neodvisnost v šele načrtovanem provizoriju. Pravzaprav so – to posebej odlikuje mlade generacije – sami določali svoje predhodnike, ki so jih pogosto iskali zunaj teh toposov. Pisci, ki jih lahko beremo v pričujoči *panorami*, so se torej izoblikovali v nenavadnih okoliščinah in morda odtod eksotični pridih tukajšnjih literarnih proizvodov. Pred vami so večinoma še neprevedena izbrana besedila tako balkanskih kot mediteranskih literarnih osamelcev in tako, tudi

zaradi nedvomne diskontinuitete, nimajo mnogo skupnih točk ali očitne homogenosti. Črnogorski literarni zemljevid je namreč precej razdrobljen in težko govorimo o nekih stalnicah, recimo o tem, katera struja prevladuje v sodobnem pesništvu. Prepričani, da je bistvo v kakovosti in zapeljivosti besedil, bomo mimo tovrstnega razmišljanja zaznamovali temeljne tendence, na katerih temelji pričujoči pregled.

Proza je bila dolgo med spregledanimi segmenti črnogorske literature, a tudi tukaj je, znova znotraj širokega spektra, najti nekaj izjemnih stvaritev. Črnogorske prozne izkušnje so sorodne najzanimivejšim motivom in tehnikam sodobnega evropskega in ameriškega romana in povesti. Prozaisti na veliko razglašajo, da je nastopilo obdobje postherojske Črne gore. Spremljamo lahko postavljanje novih prostorskih in časovnih koordinat. Osvobajanje od "avtoritete starih" teče elegantno, skozi povsem drugačno revolucionarnost.

Področje poezije prinaša nove kvalitete, spet precej usklajene z aktualnimi svetovnimi tokovi. Zdi se, da so se prenekateri črnogorski pesniki brez kompleksov lotili oblikovanja številnih načinov ustvarjanja pesniškega besedila. Razpon je zares širok – od zgodovinske metafikcije do številnih oblik poetskega ludizma, od postmodernističnih tekstualnih "spletk" do imaginarnega realizma, od pesniške diagnostike vsakdana do različnih eksperimentov – tako na tematsko-motivnem kot na formalno-slogovnem nivoju. Tukaj se lahko bralec upravičeno vpraša, "kaj bo postmoderna družbi, ki jo čaka še vstop v moderno?"² Vendar ta pojav kaže na mukotrpnost oblikovanja in usklajevanja črnogorske literarne identitete. In kljub vsemu je črnogorski literarni srenji delno uspelo vzpostaviti veljavno komunikacijo s kolegi iz okolice. Njeni (so)udeleženci so z minevanjem stoletja vse jasneje videli, da ni literature brez povezav – od tod tudi *panorama*. Tako številne reference potrjujejo aktivno komunikacijo z relevantnimi literarnimi tokovi v sosedstvu, pozneje pa tudi širše.

Sploh pričujoča *panorama* prinaša novo razumevanje nasledstva, predstavljena besedila vsaj večinoma vzpostavljajo nov odnos do univerzalne dediščine in ta je ponekod tudi gonilo ustvarjalne energije. Ne piše se več izključno v nacionalnem interesu. Tako je najlažje preseči lokalnost in se trajno izogniti podrejanju mitom, zastarelim izpovednim načinom, večdesetletnemu izgnanstvu črnogorske literature in izoliranosti.

Namen *panorame sodobne črnogorske literature* je odločen korak naprej v tej smeri. Naj bo to prvo od povabil slovenskemu bralcu, da obiše tudi to drugo Črno goro in si ogleda virtualna bivališča Črnogorcev. In končno, da z njenimi sodobnimi pisci deli "resničnost", ki je "najbolj večpomenska in neulovljiva beseda v /kateremkoli/ jeziku."³ Ali, če hočete, te "... sanje... /ki/ imajo prav tolikšno verjetnost, da se uresničijo, kot fantazmagorija našega dnevnega sveta."⁴

²Terry Eagleton

³Ernesto Sabato

⁴Ernesto Sabato

Prevedla Teja Kleč